

VIRTUS

29 | 2022

Marijke Bruggeman

Twee prinsen van Oranje

210

René van Stipriaan, *De Zwijger. Het leven van Willem van Oranje* (Amsterdam/Antwerpen: Querido Facto, 2021, 944 p., ill., index)

Ronald de Graaf, *Friso. Het tragische leven van Johan Willem Friso 1687-1711* (Amsterdam: Boom, 2021, 351 p., ill., index)

In 2021 verschenen twee boeken over leden van de Nassaudynastie: over de bekendste, Willem van Oranje, bijgenaamd de Zwijger en over een van de onbekendste, de op jonge leeftijd overleden Johan Willem Friso.

Willem van Oranje erfde als elfjarige de rijke nalatenschap van de Bredase Nassaus, inclusief het prinsdom Orange. Hij verwierf daardoor een invloedrijke positie aan het hof van Karel V. Zijn rol in de Opstand bezorgde hem na zijn dood de titel Vader des Vaderlands. Om die reden is er al veel over hem geschreven. Toch besloot René van Stipriaan een biografie aan hem te wijden. Daarvoor heeft hij uitgebreid onderzoek gedaan in de grote hoeveelheid Nederlandse en buitenlandse bronnen die beschikbaar is. Hij volgt Willem van Oranje op de voet vanaf zijn jeugd als ambitieuze jongeman tot het eind van zijn leven, toen hij als vogelvrije vijftiger tegen de grenzen van zijn mogelijkheden was aangelopen. Oranjes leven wordt in twaalf hoofdstukken beschreven.

Het eerste hoofdstuk gaat over de jaren 1533-1547, waarin zijn jeugd op de Dillenburg en zijn verhuizing op elfjarige leeftijd naar de Nederlanden wordt beschreven, waar hij aan het hof van Karel V en landvoogdes Maria van Hongarije werd opgevoed tot goede rooms-katholieke hoveling. Het tweede behandelt de jaren 1547-1558. In die jaren werd hij voorbereid op de taken die hij als hoge edelman in de regering zou gaan vervullen. Militaire ervaring deed

hij op als bevelhebber van de keizerlijke troepen in de Nederlanden. Nadat Filips II Karel V had opgevolgd, benoemde hij Willem tot lid van de Raad van State en ridder in de orde van het Gulden Vlies. Willem trouwde in 1555 met de rijke erfdochter Anna van Egmond, gravin van Buren, die al in 1558 overleed.

Alle andere hoofdstukken beslaan tussen de een en vier jaar. Daardoor kunnen de ontwikkelingen en het handelen van Willem in deze turbulente tijd uitgebreid van verschillende kanten worden belicht en geanalyseerd. Tussen 1558 en 1561 ontstond er een verwijdering tussen de jonge leden van de Raad van State, Oranje, Egmond en Horne en Filips II en diens belangrijkste dienaar in de Nederlanden, Granvelle. Zij vonden dat met hun mening als hoge edelen te weinig rekening werd gehouden en dat Granvelle te veel macht had. De auteur laat zien dat Filips II in toenemende mate wantrouwen ging koesteren tegen Willem. Hij zou volgens de koning de hand hebben in het verzet van de Staten tegen de te leveren financiële bijdrages. Ook zijn huwelijk met de lutherse Anna van Saksen viel niet goed, ook al beweerde Willem dat ze rooms-katholiek zou worden. Willem hoopte door dat huwelijk steun van de invloedrijke lutherse Duitse vorsten te krijgen voor zijn eigen ambities en die van zijn familie. Na het overlijden van zijn vader in 1559 was hij de *pater familias* en drong hij aan op eendracht binnen de familie, zodat de in de loop der eeuwen verworven invloed van de Nassaus niet verloren zou gaan, maar juist zou toenemen.

211

De situatie in Europa was in deze jaren onrustig met een beginnende burgeroorlog in Frankrijk en allerlei handelconflicten. Oranje maakte daar in de jaren 1561-1564 gebruik van door coalities te smeden en zo zijn eigen machtspositie te versterken. Dat deed hij in Duitsland, maar hij had ook diplomatieke contacten in Denemarken, Frankrijk en Lotharingen.

Tijdens bijeenkomsten waarbij de drank rijkelijk vloeide dreven hoge edelen de spot met Granvelle en bespraken ze hoe ze van hem af konden komen. Oranje speelde daarbij een belangrijke rol, maar deed zich tegenover Filips II voor als trouwe dienaar. Filips echter beschouwde hem en de andere leden van de Raad van State inmiddels als rebellen.

Intussen namen de religieuze geschillen in heftigheid toe, omdat het calvinisme steeds meer terrein won en tegelijkertijd het Concilie van Trente de contrareformatie in gang had gezet. De auteur laat zien hoe Oranje langzamerhand tot de overtuiging kwam dat de overheid zich niet met het geloofsleven van mensen moest bemoeien. Het had geen zin bloed te laten vloeien vanwege het geloof. Het innerlijke geloofsleven was zijns inziens belangrijker dan tradities en rituelen. Door verdraagzaamheid zouden uiteindelijk ook de onderlinge verschillen overwonnen kunnen worden. Daarover hield hij op de laatste dag van 1564 een rede in de Raad van State.

In de jaren 1565-1567 radicaliseerde een deel van de stadsbesturen, de adel en de bevolking. Achter de schermen was Oranje regisseur van het verzet, maar hij bleef zich voordoen als trouwe vertegenwoordiger van de koning. Omdat de landvoogdes en de koning hem echter als rebel beschouwden, moest hij in 1567 de wijk nemen naar de Dillenburg. Willems goederen werden in beslag genomen. Zo verdwenen het drieluik *De Tuin der Lusten* van Jeroen Bosch en kostbare manuscripten naar Madrid. Ook zoon Filips Willem werd daar als gijzelaar heen gebracht.

Om zijn optreden voor en na zijn vertrek naar Duitsland en zijn besluit de wapens op te nemen te verdedigen maakte Oranje, zo laat de auteur zien, uitgebreid gebruik van publicaties

waarin niet altijd zuiver met de waarheid werd omgegaan. Hij was een van de eersten die zo in de publieke opinie zijn vijanden trachtte zwart te maken en zijn eigen standpunten te verdedigen. Hij probeerde het beeld neer te zetten dat hij streed voor de vrijheden en privileges van het vaderland, terwijl zijn eigenbelang en dat van zijn familie een belangrijke rol speelden. Het was niet voor niets dat zijn broers meededen in de strijd, waarbij er drie het leven lieten. Lodewijk had in de jaren daarvoor al diplomatieke opdrachten voor zijn oudste broer had uitgevoerd.

Intussen was Willems slechte huwelijk met Anna van Saksen gestrand. Uit teleurstelling dat hij behalve van zijn directe familie geen steun had gekregen van Duitse vorsten zocht hij nu allianties in Engeland en Frankrijk. Zijn derde vrouw Charlotte van Bourbon, met wie hij in 1575 trouwde, was Frans.

212 Nadat de strijd tegen de Spanjaarden in Holland en Zeeland na 1572 succesvol was geweest, stonden deze gewesten alleen. Oranje streefde naar eenheid van alle zeventien gewesten en gebruikte opnieuw het begrip vaderland om die te benadrukken. In 1576 overleed de Spaanse landvoogd Requesens en wist Oranje van de zwakte van de Spanjaarden in de Zuidelijke Nederlanden gebruik te maken om zijn positie daar te versterken. Intussen had hij de hertog van Anjou om steun gevraagd. Aan het eind van het jaar lukte het hem de gewesten in noord en zuid te verenigen door het sluiten van de Pacificatie van Gent, waarbij hij de leiding kreeg. In feite waren de bondgenoten het alleen maar eens over het verwijderen van de Spaanse troepen. Willem deed met een publiekscampagne zijn best de tegengestelde meningen verzoenen. Hij kreeg weinig steun voor zijn politiek van religieuze verdraagzaamheid en religievrede. Veel rooms-katholieken en calvinisten trokken zich er niets van aan. De eenheid werd al in 1579 verbroken.

Willem kwam steeds meer alleen te staan. Hij kreeg het verwijt dat hij de troebelen in gang had gezet uit eigenbelang. Zijn situatie werd nog benarder nadat Filips II hem vogelvrij had laten verklaren. De sterk anti-Spaanse Apologie waarin Oranje zijn handelen verdedigde, verscheen in verschillende talen.

Broer Jan die hem vaak gesteund had, nam ontslag als stadhouder van Gelderland en vertrok in 1580 naar Duitsland. Dat moet een extra bittere pil zijn geweest, omdat Willems ambitie, zoals de auteur laat zien, mede gericht was op de versterking van de positie van de Nassaus in de Europese politiek. Het stadhouderschap van het voormalige hertogdom Gelre was daarbij belangrijk. De opvolger van Jan in Gelderland, hun zwager Willem van den Bergh, bleek onder één hoedje te spelen met de Spaanse veldheer Farnese. Oranje verwachtte van zijn broer en zijn zwager loyaliteit, maar hield te weinig rekening met Jans bezwaren tegen religievrede en de benoeming van Anjou. Van den Bergh wiens bezittingen in het oosten van Gelderland lagen, vond dat zijn belangen niet door zijn zwager werden behartigd, omdat deze zich met name op Holland en Brabant richtte.

Na het overlijden van zijn derde echtgenote in 1582 trouwde Oranje binnen een jaar opnieuw met een Française, Louise de Coligny, die na de staatsgreep van Anjou niet bepaald met open armen werd ontvangen. Omdat het door het oprukken van de Spaanse troepen te gevaarlijk werd in Antwerpen, vertrok Willem met zijn gezin naar Delft en betrok een oud kloostercomplex, dat de Prinsenhof ging heten.

Als hoge edelman leefde hij nu in een burgerlijke omgeving en moest hij samenwerken met burgers en leden van de lage adel. Hij had veel adellijke vrienden verloren aan de dood of hij was met hen gebrouilleerd geraakt. Bestuurlijk was zijn positie niet goed geregeld.

Portret van Willem I (1533-1584), prins van Oranje (*olieverf op paneel, Adriaen Thomasz Key, 1579; coll. Mauritshuis, Den Haag, inv.nr. 225*)

Toen hij op 10 juli 1584 werd vermoord, was er weliswaar een procedure in gang gezet om hem tot graaf van Holland te benoemen, maar die was niet afgerond, omdat er verzet was gezeten van Amsterdam en Gouda.

Jan van Nassau stuurde in 1589 een rekening aan de Staten-Generaal voor de schulden die zijn familie had gemaakt voor de bevrijding van de Nederlanden. In 1592 kregen ook de kinderen van Willem een stevige rekening van hem gepresenteerd voor wat men op de Dillenburger voor hun vader en hen had uitgegeven.

De zoons van Willem, Maurits en Frederik Hendrik zetten het werk van hun vader voort. Militaire steun kregen ze daarbij van Jans zoons, Willem Lodewijk en Ernst Casimir, en kleinzoons, Hendrik Casimir I en Willem Frederik, die allen stadhouder van Friesland werden. De Oranjes wisten hun machtspositie in de Republiek te verstevigen, soms ten koste van hun Friese familieleden. Vooral Willem III wist door wetsverzetten en regeringsreglementen in Overijssel, Gelderland en Utrecht een grote macht te verwerven. Daar plukte Johan Willem Friso de zure vruchten van.

214

Johan Willem Friso werd in 1687 in Dessau geboren als zoon van Hendrik Casimir II en Henriette Amalia van Anhalt-Dessau. Zijn beide grootmoeders, Albertine Agnes en Henriette Catharina, die onderling het huwelijk van hun kinderen regelden, waren dochters van Frederik Hendrik. Het stadhouderschap van Friesland was erfelijk verklaard, zodat Johan Willem Friso toen zijn vader in 1696 overleed, stadhouder werd en zijn moeder regentes. Willem III, die in 1702 kinderloos overleed, had zijn jonge familielid in zijn testament als universeel erfgenaam aangewezen. Dat beviel de Pruisische koning Frederik I niet, omdat hij op basis van het testament van Frederik Hendrik meer recht meende te hebben op de nalatenschap. De strijd om deze nalatenschap kostte Johan Willem Friso en zijn moeder veel tijd en energie. Politiek gezien was zijn positie in de Republiek zwak. In de andere provincies leefden anti-orangistische sentimenten en trad men hem wantrouwend tegemoet.

Johan Willem Friso wilde al op jonge leeftijd evenals zijn voorouders generaal worden. Formeel kreeg hij die rang na zijn twintigste verjaardag in 1707, maar hij vocht al vanaf 1704 mee in de Spaanse Successieoorlog en mocht vanaf dat jaar de vergaderingen van de krijgsraad bijwonen om ervaring op te doen. In 1709 trouwde hij met Maria Louise van Hessen-Kassel met wie hij in oktober 1710 een dochter kreeg. In juli 1711 verdronk hij in het Hollands Diep, toen hij vanuit het leger in de Zuidelijke Nederlanden op weg was naar Den Haag om daar met de Pruisische koning te onderhandelen over de nalatenschap van Willem III. De zwangere Maria Louise bleef met haar dochttertje achter. Zes weken later werd hun zoon, de latere Willem IV, geboren.

Over Johan Willem Friso is weinig gepubliceerd. Ronald de Graaf wilde hem uit de vergetelheid halen. Hij wist voor hij aan het onderzoek begon alleen over Johan Willem Friso dat hij op jonge leeftijd verdronken was. De auteur wilde zich met name op diens privéleven richten en op de twee belangrijkste veldslagen waaraan hij meedeed.

Het leven van Johan Willem Friso wordt in zeven hoofdstukken beschreven. Aan de inleiding gaat een koptekst vooraf met een definitie van de Griekse tragedie. Na de inleiding volgt een soort *tableau de la troupe* van niet-vorstelijke personen die een rol in zijn leven speelden en elk hoofdstuk begint met de cursief gedrukte kop: 'Waarin ...' met een aantal belangrijke gebeurtenissen in het hoofdstuk.

Waar Van Stipriaan Willem van Oranje op de voet volgt en met succes probeert zijn overwegingen en tactieken te achterhalen, lukt het De Graaf niet om dicht bij zijn hoofdpersoon te komen, mede omdat hij slechts beperkt gebruik heeft gemaakt van de overgeleverde briefwisselingen. Wel wordt uit de beschrijving duidelijk dat Johan Willem Friso's leven in tegenstelling tot wat de titel suggereert niet tragisch was, maar dat hij ervan genoot.

Het leven van de hoofdpersoon wordt niet chronologisch beschreven. Zo komen de veroving en het huwelijk met Maria Louise (1707-1709) pas aan de orde na een hoofdstuk over de slag bij Malplaquet (september 1709), terwijl ze al in april van dat jaar waren getrouwd.

Grondiger onderzoek had fouten kunnen voorkomen. Personen worden verwisseld en niet bestaande personen opgevoerd. Zo zou Otto Christoph baron van Verschuer opperhofmeester zijn (p. 13). Hij was echter in die tijd in Hessische militaire dienst en commandant van Rheinfels. Zijn zoon Wolf Diederik was opperhofmeester. De Groningse gedeputeerde G. Swalvich (p. 185), burgemeester Hogendeur (p. 83), Hendrik van Hessen-Kassel (pp. 151, 154) en de Hessische hovelingen Von Velber en Von Ludeitz (p. 218) hebben niet bestaan. Het gaat hier hoogstwaarschijnlijk om respectievelijk G. Walrich, burgemeester Hogendorp, Frederik van Hessen-Kassel, Von Kettler en Von Lüderitz. De dames van Nassau-Odiijk hadden in tegenstelling tot wat de auteur beweert wel degelijk een broer, de in 1681 geboren Maurits Lodewijk (pp. 119, 120).

215

De Graaf lijkt niet altijd op de hoogte van het in de achttiende eeuw bestaande bestuurlijke systeem. Hij gaat er blijkbaar vanuit dat het bij drost en gouverneur van Breda om dezelfde functie gaat. Arent van Wassaer van Duivenvoorde werd in 1710 benoemd tot drost van Breda en viste dus niet achter het net (p. 263). Een jaar later solliciteerden diens broer, Willem van Wassaer van den Dam en Johan Willem Friso's zwager Willem van Hessen naar de functie van militair gouverneur van Breda. De Staten-Generaal benoemden in 1713 Willem van Hessen. De auteur maakt van Arent en zijn broer één persoon, Willem van Wassaer van Duivenvoorde van den Dam (pp. 263, 264).

Frans en uit het Frans afkomstige woorden vertaalt de auteur geregeld verkeerd. Hij trekt daardoor soms vreemde conclusies. Zo zou Johan Willem Friso de vrouw van de Pruisische ambassadeur mevrouw Von Schmettau hebben uitgenodigd voor een maskerade in het bos (p. 118). Er staat echter letterlijk dat hij met mevrouw Von Schmettau opnieuw de 'brigadiere' heeft gevraagd die Henriette Amalia had gezien tijdens een maskerade in Huis ten Bosch (*Et je prié encorre avec mad. De Schmettau la brigadière que Votre Altesse a vue à la masquerade au Bois*).

In tegenstelling tot Van Stipriaan die op wetenschappelijke wijze annotteert, neemt De Graaf in zijn noten alleen citaten op en dan ook nog niet alle. Ook is de literatuurlijst niet volledig. Dat maakt het er voor de lezer niet gemakkelijker op.

Helaas worden de lezers niet veel wijzer over het privéleven van Johan Willem Friso, omdat er aan het onderzoek en de uitwerking te weinig aandacht is besteed. Men wordt te vaak op het verkeerde been gezet en dat is vooral jammer omdat dit boek blijkbaar voor een groot publiek is bedoeld. Van Stipriaan daarentegen laat zien dat het mogelijk is een op wetenschappelijke leest geschoeide biografie te schrijven die leest als een roman.

Artikelen

Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine 9

Jean-Christophe Blanchard

Burgers op het kasteel. Elitedistinctie en representatie onder Hollandse heren buiten de ridderstand in de zeventiende en achttiende eeuw 34

Rob van der Laarse

Dossier Adel en dieren

De anti-hond: poezen en edellieden 84

Hanneke Ronnes

Slapeloze nachten en onvermoede doodsoorzaken. Over ongedierte in middeleeuwse kastelen en paleizen 97

Elizabeth den Hartog

De politieke relevantie van de Spaanse schimmel van Prins Maurits ten tijde van de Republiek 110

Harry J. Kraaij

Het kind als valkenier: opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst 121

Yannis Hadjinicolaou

Exotische dieren op de buitenplaats: menagerieën in de achttiende eeuw 138

Carlo Valerio

De Groene Minnaar van Margaretha van Oostenrijk 150

Paul J. Smith

